

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ НАЗВ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ ТА НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ

У системі іменників найактивніше поповнюється лексико-семантична група на позначення осіб. Її новотвори є переконливим свідченням тісної взаємодії насамперед екстралінгвальних чинників із власне мовними. Позамовні чинники сприяють динамічному продукуванню лексем цієї групи, що зумовлено постійною потребою номінації нових осіб, зокрема за видом діяльності, за посадою, професією тощо. Як зауважує О. Земська, «герой сучасного словотвору – людина. Значну частину новотворів становлять назви осіб» [1, с. 103].

У сфері семантико-граматичного функціонування категорія роду спрямована на вирізнення передусім грамем чоловічого і жіночого роду та їхнього підґрунтя – номінації статі [2, с. 88]. «Очевидно, на жодній словотворчій категорії, як на категорії роду, – зазначає А. Загнітко, – не позначилися такою мірою соціальні фактори, які зумовили не тільки необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних родових формах» [3, с. 158].

Поширеним стало вживання нових назв осіб жіночої статі, що спричинене активною позицією жінок в українському суспільстві та проблемою гендерної рівності. Вони розширюють сферу своєї професійної діяльності, ведуть активне громадське життя, обіймають керівні посади, які раніше були пріоритетом для чоловіків, тощо. На думку Л. Кислюк, «активізація творення назв осіб жіночої статі в останні десятиліття показує зміну ролі та ваги жінки в суспільстві, у країні, прямо пов'язана з її рівнем освіти, участю в управлінській, професійній діяльності» [4, с. 114]. Помітною стає співвіднесеність назв осіб чоловічого й жіночого роду [2, с. 91]. Розширення таких кореляцій відображають іменники зі значенням жіночої статі на основі продуктивних словотвірних типів творення. Особливо широко функціонують співвідносні іменники на позначення осіб жіночої статі в розмовному та публіцистичному мовленні, зокрема інтернет-виданнях (*делегат – делегатка, депутат – депутатка, інвестор – інвесторка, кінознавець – кінознавчиня, педіатр – педіатриня*): «**Жінки-депутатки Жіночої демократичної мережі будуть у своїх радах лобювати інтереси жінок і створення таких об'єднань**» (nk-online.tv).

Мета статті – проаналізувати сучасні тенденції у функціонуванні іменників – назв осіб жіночої статі в науковому і професійному мовленні; визначити їхні найпродуктивніші словотворчі форманти; вказати на соціальні чинники, які сприяли активному продукуванню нових назв осіб жіночої статі за видом діяльності, посадою, професією.

Для позначення предмета дослідження використовують терміни питомого походження: категорія «жіночість», найменування жінок (О. Земська), «назви істот жіночого роду», «назви жіночого роду» (І. Ковалик), «назви осіб жіночої статі» (Л. Родніна), «назви осіб жіночої статі», «назви жінок» (А. Архангельська); терміни латинського походження: категорія “*nomina feminina*”, фемінатив, а також «фемінінний доміант», «фемінінний новотвір» (А. Архангельська), «моція» (Н. Клименко), «фемінітив» (М. Брус, С. Семенюк), «фемінатив» (М. Федурко) тощо [4, с. 114–115].

Іменники на позначення жіночої статі за видом діяльності, професією, посадами, суспільним статусом тощо привертали й привертать увагу українських науковців, зокрема Л. Кислюк [4], М. Навальної [5], А. Архангельської [6], І. Ковалика [7], О. Пономарева [8]. Зазначене питання знаходить висвітлення у статтях, монографіях, дисертаційних працях, лексикографічній практиці. Окрім спеціально створених словників, згадана лексика міститься й у сучасних лексикографічних працях, присвячених неолексемам [9; 10; 11; 12].

Загальновідомо, що в науковому стилі сучасної української літературної мови граматична категорія роду є найбільш граматикалізованою й унормованою, тому не уможливорює хитання в роді, варіантні форми та стилістичні відтінки. Це зумовлено призначенням цього стилю і становить одну з характерних його ознак [13, с. 54; 8, с. 145]. У наукових текстах в іменниках – назвах виду занять, діяльності, посад, наукових ступенів (*мовознавець, упорядник, фундатор, професор, завідувач, кандидат, доктор*) родові форми найчастіше диференціюють контекстуально. Показниками належності зазначених іменників до назв осіб жіночої статі можуть бути дієслівні форми минулого часу або ім'я та прізвище особи. Напр.: «*З ім'ям професора Катерини Городенської пов'язана передусім розбудова теорії граматичної тріади – словотвору, морфології, синтаксису*» (Вихованець, Фурса, с. 11); «*Провідник української термінології була членом кількох комісій, зокрема Української комісії з питань правничої термінології, Міжгалузевої лінгвістичної комісії та ін.*» (Городенська, с. 113); «*Експерт ембріонального розвитку, Енн МакЛарен з колегами вперше здійснила успішне екстракорпоральне запліднення миші в лабораторних умовах*» (magic.piktochart.com).

У сучасних українськомовних наукових текстах уживання співвідносних граматичних форм є обмеженим (*дослідник – дослідниця, автор – авторка, аспірант – аспірантка, колега – колежанка, завідувач – завідувачка, доповідач – доповідачка*): «*Дослідник підкреслював прогресивну спрямованість мовних змін, зауважуючи, що*

«розвивається і прогресує не сама по собі звукова і формальна будова мови, а суспільна мовна діяльність, що стає чіткішою і різноманітнішою» (Стишов, с. 9); «Дослідниця зазначає, що в мішаних говірках одномовного населення не відбувається докорінна перебудова системи...» (Мартинова, с. 27); «Спочатку автор описує попередні, ранні погляди, а потім показує, якої еволюції вони зазнали з бігом часу» (Селігей, с. 18); «А чого вартує розкішна мова Авторки – образна, дотепна, іронічна чи навіть патетична! Читаєш ніби художній твір» (З відгуку). Варто зауважити, що в тексті, де автора уявляють узагальнено, іменники дослідник, автор, здобувач ужито лише в чоловічому роді: «Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це посередньому, пересічному дослідникові, який звик бродити второваними стежками» (Селігей, с. 20); «Тут і автор-початківець, і досвідчений автор знайдуть для себе багато такого, чого можна й треба повчитися» (Селігей, с. 20). Останнім часом дедалі частіше трапляються фемінітиви в науково-популярному мовленні, напр.: «*Стефані Кволек – винахідниця куленепробивного матеріалу – кевлару. Вона мріяла стати лікаркою*» (magic.piktochart.com); «*У 1944 Отто Ган отримав Нобелівську премію за відкриття розщеплення урану. Австралійка Ліза Майтнер, колежанка Гана, яка й запропонувала наукове пояснення результатів його експериментів, залишилась непоміченою як комітетом премії, так і своїм партнером*» (magic.piktochart.com).

Раніше в колі мовознавців панувала думка, що «форми з -ка слід уживати в художньому, публіцистичному і, безперечно, в розмовному мовленні» [8, с. 145]. Сьогодні вони зазначають, що «поширенішими і позбавленими емоційно-експресивних відтінків стають утворення з суфіксом -к-, що водночас указують на жіночу стать особи та її належність до відповідної професії» [2, с. 91]. За нашими спостереженнями, чітку диференціацію роду й активне вживання відповідників жіночого роду із суфіксом -к- можна спостерегти переважно в тих наукових текстах, де розглянуто творчість або наукову діяльність конкретної особи, із зазначенням її прізвища й імені в контексті. Наприклад: «*Ювілярка зробила вагомий внесок у розбудову теорії синтаксису*» (Вихованець, Фурса, с. 12); «*Незаперечні здобутки ювілярки і в галузі граматичної лексикографії*» (Вихованець, Фурса, с. 13); «*Бажання стати вчителькою і захоплення рідною піснею й словом привели здібну юнку 1966 року після закінчення середньої школи на філологічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна*» (Вихованець, Фурса, с. 10); «*Левову частку робочого часу завідувачки поглинають телефонні консультації, відповіді на листи-звернення*» (Городенська, с. 112). Хоча й трапляються фемінітиви в суто наукових текстах, зокрема мовознавчих: «*Сучасна мовна практика це підтверджує. З'являються жінки на високих державних посадах, яскраві лідерки в політичному житті країни та світу, популярні представниці шоу-бізнесу та мистецтва – народжуються і слова на їх позначення у ЗМІ та в художньому стилі*» (Кислюк, с. 18). І. Ковалик зауважував, що похідні утворення із суфіксом -к-(а), зокрема іменники – назви осіб жіночого роду, є певною своєрідністю українського словотвору, чого немає в деяких слов'янських мовах, наприклад російській. Суфікс -к-(а), за допомогою якого утворюються похідні назви жіночого роду від основ чоловічого роду, він називає «емоційним чи фемінізуючим» [7, с. 397]. О. Пономарів у своєму блозі пише про доцільність уживання жіночих відповідників назв професій: «*Коли чоловічі посади чи професії опановують жінки, то утворюються й слова на позначення їх: директорка, завідувачка, лікарка, організаторка. Так само дизайнерка, лідерка, прем'єрка*» (www.bbc.co.uk). У межах цього словотвірного типу активізувалось утворення назв осіб жіночої статі від тих професій, яких раніше або не було, або ж вони не були такими популярними та поширеними. Напр.: *бізнесменка, реалізаторка, ревізорка, режисерка, інспекторка, фітодизайнерка* та ін. Зазначені фемінітиви як відповідники до назв осіб чоловічого роду не зафіксовані в сучасних словниках, що свідчить про постійне поповнення лексики новими жіночими номінаціями, вживання яких із часом унормують фахівці: «... у суспільстві існує сформоване впродовж декількох десятиліть упередження щодо таких номінацій, яке можна пояснити відчуттям їхньої незвичності, оказіональності» [4, с. 116]. Проте й далі виникають назви осіб жіночого роду з варіантними словотворчими формантами: *експерт – експертка – експертеса, поет – поетеса – поетка, редактор – редакторка – редактриса*.

Традиції послідовного використання нових і вже відомих номінацій осіб на позначення жіночої статі із суфіксоїдами -лог-, -граф- тощо без жіночих відповідників простежуємо в сучасному науковому мовленні. Напр.: «*Еліс Гамільтон – патолог. Після отримання освіти в Університеті Мічигану в 1893 році почала досліджувати безпеку на виробництвах, що використовують свинець, ртуть та інші токсичні речовини*» (magic.piktochart.com); «*Герасименко Наталія Петрівна – український палеогеограф, доктор географічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка*» (www.wikipedia.org). У розмовному, публіцистичному та усному професійному мовленні часто трапляються випадки вживання жіночих відповідників, що є носіями стилістичної маркованості: *філологиня, фотографиня, біологиня, філософиня*. А. Нелюба зазначає, що з-поміж формантів жіночого словотвору високим рівнем продуктивності вирізняється -ин(я). Серед словотвірних фактів, що вказують на подальше зростання частотності форманта -ин(я), його здатність взаємодіяти із запозиченими основами [14, с. 50–51]. Зокрема, О. Пономарів у своєму блозі пише: «*Фотографиня – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути*» (www.bbc.co.uk). Мовознавці вважають активізацію творення назв осіб жіночої статі у сучасній українській мові виявом тенденції українізації або націоналізації лексики.

Отже, у сучасних українськомовних науково-популярних текстах, у матеріалах, які не потребують використання суворо регламентованих морфологічних форм, а також у професійному мовленні помітною є тенденція до збільшення кількості назв осіб жіночої статі, утворених від іменників – назв істот чоловічого роду. З-поміж фемінітивних словотворчих засобів формант -к(а) вирізняється найвищим рівнем продуктивності і за всіма ознаками зберігатиме такий у майбутньому (*держслужбовка, міністерка, нардепка*).

Література:

1. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – 2-е изд. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 90–141.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська ; [за ред. І.Р. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
4. Кислюк Л. Жінка-космонавт чи космонавтка? (до проблеми норми творення назв осіб жіночої статі) / Лариса Кислюк // Культура слова. – 2013. – Вип. 78. – С. 114–118.
5. Навальна М.І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. : [монографія] / М.І. Навальна. – К. : Ін-т укр. мови ; ВД Дмитра Бурого, 2011. – 328 с.
6. Архангельська А.М. Фемінні інновації в новітньому українському назовництві / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2014. – № 3. – С. 34–50.
7. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Іван Ковалик [упор. та авт. передмови В. Грещук]. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
8. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : [підруч.] / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
9. Нові слова та значення : [словник] / Ін-т укр. мови НАН України ; [укл.: Л.В. Туровська, Л.М. Васильковська]. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.
10. Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2000–2010) / кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, авт. колектив: В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тимченко, О.М. Тищенко [Ін-т укр. мови НАН України]. – К. : ВД Дмитра Бурого, 2010. – 280 с.
11. Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : [словник] / укладач А. Нелюба. – Х. : Харків. істор.-філол. тово, 2012. – 608 с.
12. Годована М.П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М.П. Годована ; за ред. Л.В. Туровської. – К. : Наук. думка, 2009. – 176 с.
13. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : [підруч.] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; [за ред. Л.І. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
14. Нелюба А.М. Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі / А.М. Нелюба // Лінгвістика. – Луганськ : ЛНУ, 2011. – № 2 (23). – С. 49–59.
15. Вихованець І.Р. У гроні визначних українських мовознавців (до ювілею професора Катерини Городенської) / І.Р. Вихованець, В.М. Фурса ; [відп. ред. Г.І. Мартинова] // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану проф. Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 9–14.
16. Городенська К.Г. Берегиня української термінології (до 70-річчя провідного наукового співробітника Людмили Олександрівни Симоненко) / К.Г. Городенська // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 110–114.
17. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів мас. інформації) : [монографія] / О.А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К., 2005. – 388 с.
18. Мартинова Г.І. Фонологічна система мішаної говірки / Г.І. Мартинова // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 27–37.
19. Селігей П.О. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю / П.О. Селігей // Українська мова. – 2010. – С. 3–21.

Анотація

**Н. КОЧУКОВА. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ НАЗВ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ
У ПРОФЕСІЙНОМУ ТА НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ**

У статті проаналізовано нові тенденції у функціонуванні іменників – назв осіб жіночої статі в науковому і професійному мовленні. Визначено їхні найпродуктивніші словотворчі форманти. Наголошено на соціальних чинниках, які сприяли активному продукуванню нових назв осіб жіночої статі за видом діяльності, посадою, професією.

Ключові слова: наукове мовлення, професійне мовлення, назви осіб жіночої статі, словотворчий засіб.

Аннотация

**Н. КОЧУКОВА. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ
ЖЕНСКОГО ПОЛА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И НАУЧНОЙ РЕЧИ**

В статье проанализированы современные тенденции в использовании имен существительных – наименований лиц женского пола в профессиональной и научной речи. Определены их наиболее продуктивные форманты. Обращено внимание на социальные факторы, которые способствовали активному образованию наименований лиц женского пола по роду деятельности, должности, профессии.

Ключевые слова: научная речь, профессиональная речь, наименования лиц женского пола, словообразовательный формант.

Summary

**N. KOCHUKOVA. CURRENT TENDENCIES OF THE USING OF FEMALE NAMES
IN PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC SPEECH**

The article deals with new tendencies in the functioning of nouns – female names in scientific and professional speech. It was determined their most productive derivational formants. The author emphasizes social factors contributing to the production of new female names according to the activity, position, profession.

Key words: scientific speech, professional speech, female names, word-building mean.